

VARAŽDINSKI RJEČNIK –
DO SADA NAJOPSEŽNIJI KAJKAVSKI
DIJALEKATNI RJEČNIK

Tomislav Lipljin, *Rječnik varaždinskoga kajkavskog govora*,
Garestin d.o.o., Varaždin 2002., 1284 str.

Rječnik suvremenoga varaždinskoga kajkavskoga govora objavljen 2002. g. sadrži oko 33000 natuknica. To je prvi rječnik kajkavskoga gradskoga govora jer su dosadašnji rječnici kajkavskih govora sadržavali leksikografski obrađenu gradu manjih mjesta, a obimom su bili daleko manji od toga rječnika. Autor Tomislav Lipljin, rođeni Varaždinac, gradu je za rječnik skupljao dvadesetak godina i to iz vlastitih sjećanja te od izvornih govornika. Često se u pojedinim natuknicama pojavljuju primjeri iz narodnih pjesama, rugalica, pošalica, brojalica i sl. Iako je očito da su neke natuknice ušle u govor iz literature, nije se izravno koristio pisanim literarnim izvorima, tako da je to dijalekatni rječnik varaždinskoga govora, a ne književnoga kajkavskog jezika.

Varaždinski je rječnik, između ostaloga, kulturološki zapis o gradu, njegovoj arhitekturi, povijesti, stanovnicima i njihovim navikama, načinu života, svjetonazoru i tradiciji. Tako npr. pod natuknicom *optûjski* saznajemo zanimljive podatke o gradskoj povijesti: *Optûjska v'ulica je j'edna od n'ejstarêših varaždinskih vûlic zv'un gr'ackih z'idinah, a vu srêdnêmu vêku se zvâla Novâki i Slôpanec*. U primjerima uporabe natuknica često su navedena autorova osobna iskustva vezana ponajviše uz kazalište i kazališni život u Varaždinu te sjećanja na drage ljude, poznate, ali i široj društvenoj sredini nepoznate Varaždince koji čine dušu grada. Pojedini primjeri pripadaju idiolektu, govoru pojedinca, a nerijetko su navedena i imena ljudi koji su pojedine riječi u određenom kontekstu ili značenju izgovorili.

Rječnik je u svakom pogledu autorski, jer je autor u njega unio svoj osobni stav, što se vidi u izboru natuknica, u primjerima govora te osobito stoga jer je u potpunosti djelo jednoga čovjeka. Izbor je natuknica i primjera osobito obilježen činjenicom da je autor intelektualac, prevoditelj dramskih tekstova na kajkavski jezik, kazališni glumac, sudionik brojnih društvenih zbivanja te zaljubljenik u svoj grad, njegovu kulturu i tradiciju.

OBILJEŽJA VARAŽDINSKOGA GOVORA

S obzirom da je u rječniku leksikografski obrađen gradski govor koji je uvelike pod utjecajem književnoga jezika, uočljive su brojne inovacije na svim jezičnim razinama, a osobito u leksiku. Autor u predgovoru ističe da varaždinski govor ima dva sloja, stariji i noviji, te dodaje da je bilježio uglavnom stariji, a kod novijih oblika to je posebno i označavao. Tako primjerice pod natuknicom **pč'ela** navodi da je novije za *čmēla*, a pod natuknicom *čmēla* stavlja kraticu usp. *pč'ela*. Tako postupa i kod brojnih drugih primjera. Arhaične i inovativne razlike možemo pratiti na svim jezičnim razinama. Na fonološkom planu na prvi je pogled najuočljivija dvojaka realizacija kontinuantne stražnjega nazala *o* (*b'oha/b'uha*, *k'odēla/k'udēla* itd.). Na mjestu staroga suglasničkoga skupa **dj* moguća je realizacija suglasnika *j* koja je obilježje starijega varaždinskoga sustava, te suglasnika *ž* kao inovativnoga obilježja (npr. pod **sad'iti** *s'ajēni* i *s'ažēni*, zatim *m'ēja* i *m'ēža* itd.). Osim te dvije, postoji i treća mogućnost, nesliveni izgovor suglasničkoga skupa *dj* *lāja / lāja / lādja*). Arhaičnom sloju pripada i kajkavski razvoj palatalnog *r' > rj*, npr. u riječi *mōrjē*, ali se pojavljuje i novije *mōrē*. U mnogim je primjerima zabilježeno metatonijsko duljenje kratkoga naglaska koje je uobičajeno u kajkavskom narječju u mnogim kategorijama (npr. *č'uti*, *čūjem*), ali ono može i izostati (npr. pod natuknicom **b'učkati** u primjeru je naveden Lsg. im. ž. r. *po v'odi* bez uobičajenoga duljenja).

Na morfološkoj razini također ima brojnih primjera u kojima se vidi utjecaj drugoga sustava. Tako primjerice u DLlpl. imenica m. r. nalazimo inovativnemorfološke osobine. Pod natuknicom **b'rki** koja je i sama leksička inovacija naveden je primjer: *P'oznam ga po b'rkima*. u kojem je nastavak *-ima* očito inovativni element jer je u Lpl. im. m. r. u starijem sloju varaždinskoga govora uobičajen nastavak *-ih* (npr. pod natuknicom **b'rkati** adj. naveden je primjer: *B'rkatomu d'ēdu se šmřkli po mustāčih vēsiju.*, pod natuknicom **č'erkvica**: *Č'erkvice po br'ēšćēcih...*). Tako je i u Ipl. u kojemu se pojavljuje novi nastavak *-ima* (pod natuknicom **grāt** imamo *...m'ēd zīdima.*) te stari nastavak instrumentala *-i* (pod natuknicom **gōsto** u primjeru *Jūha z domāčimi rēzanci...* pod natuknicom **cūček** *izr. z cūcki lājē, z vōki tūli* itd.). Primjećuje se da se inovativni nastavci češće pojavljuju kod novijega, suvremenoga leksika (npr. pod natuknicom **b'ungalof**: *V b'ungalovima imaš sē kak v apartmānima, a jeftinēši su.*). U Lpl. im. ž. r. također je uočljiv inovativni nastavak *-ama* (npr. pod natuknicom **brusār**: *Ōf brusār h'odi po h'ižama*. Za varaždinski temeljni kajkavski sustav u tom je padežu karakterističan nastavak *-ah* (npr. pod natuknicom **hl'ačice** imamo u primjeru *...v hl'ačicah!*). U Ipl. ž. r. pojavljuje se uglavnom stari instrumentalni nastavak *-ami* (npr. pod **b'učkati**: *Glēč k'ak z rōkicami b'učka po v'odi!*).

Navedene su inovacije nastale pod utjecajem drugoga (štokavskoga) sustava, međutim, možemo primijetiti da se i u samom varaždinskom kajkavskom govoru dogodilo niz unutarustavnih promjena. Jedna je od tih promjena prevladavanje *o*-nastavaka u deklinaciji imenica i pridjeva kod svih, i palatalnih i nepalatalnih osnova (npr. u Gpl. im. m. r. pojavljuje se isključivo nastavak *-of (-ov)*: *b'ičof* pod **b'ič**, *birtāšof* pod **birtāš**, *b'odežof* pod **b'odeš**, *bistričāncof* pod **bistričāneč**. U Isg. m. r. također imamo samo *-om* (npr. *z buhāčom* pod **buhāč**). Kod pridjeva, primjerice pod natuknicom **c'ęstovni** imamo ...*v Dr'aškovičovi v'ulici...*, pod **c'iklus** ...*c'iklus K'rlęžinih Gl'embajovih* itd. Unutarustavna je inovacija i prevladavanje duljih nastavaka u 3. 1. pl. prezenta (npr. pod **č'ęšer gl'ožęju**, pod **opę'ušati zglęđiju** itd.) te gotovo isključiva uporaba određenih oblika u pridjevskoj deklinaciji (npr. pod **opīsati** *Opīsani ję v kn'igi*, pod **opor'aviti sę M'alo ję opor'avlęni. itd.).**

LEKSIK

Velik se dio leksika u varaždinskom rječniku odnosi na suvremeni život. Autor je obradio brojne lekseme koji označuju nova tehnička, kulturna i ina područja života, bez obzira koje su etimologije, te na puteve kojima su došli u varaždinski govor (preko pisanih izvora, elektronskih medija i sl.). Naravno te su riječi naglasno, fonološki i morfološki više-manje prilagođene varaždinskom kajkavskom sustavu (npr. *fōrma*, *kabin'ęt*, *kāmp*, *l'asęr*, *lęg'ura*, *m'onitor*, *p'anika*, *parkęrati sę*, *parolāš*, *participācija*, *regulātor*, *řekvizitęr*, *š'ut*, *tastat'ura* itd.). Mnogi su leksemi stilski obilježeni ili pripadaju žargonu pojedinih društvenih skupina (npr. *fōra*, *kręda* 'kredit', *krupnāk* 'krupni plan pri snimanju', *kūl* 'smiren, hladan', *štōs*, *štręber*, *švęnk* 'pomak objektiva kamere na novi objekt' i sl.). Velik se dio leksika odnosi na kazalište, kazališni te općenito kulturni život (npr. *ma'ęstro*, *maskęr*, *m'ęlodrama*, *mezanīn*, *mizanscęn*, *mjuz'ikl*, *m'onodrama*, *rōla* 'kazališna ili filmska uloga' itd.). Za određen je broj leksema, kao što je već napomenuto, izvjesno da potječe iz literarnih djela kao primjerice, *lamentācija*, *kad'avęr* i sl.).

Leksik je najpodložniji raznim utjecajima. Nove riječi iz drugih jezika relativno lako prodiru u jezični sustav, osobito u one sustave koji nisu normirani, kao što su narječja, dijalekti i mjesni govori. Pa i književni se jezik često teško može oduprijeti poplavi raznih tuđica koje nisu uvijek neophodne, s obzirom da u domaćem jeziku već postoje odgovarajuće riječi. Ako nema riječi kojom bi se označio novi predmet, pojam, pojava i sl., poštujući tvorbeni pravila mogu nastati nove tvorenice od već postojećih. Međutim, kako je rječnik varaždinskoga govora opisni, a ne normativni rječnik u njemu se našlo i obilje inojezičnih naplavina koje su se nataložile tijekom vremena.

Općepoznato je da kajkavsko narječje obiluje germanizmima koji su dolazili različitim putevima, ponajviše velikim kulturnim utjecajem njemačkoga jezika preko literature, prevodenjem njemačkih literarnih i vjerskih tekstova, posredstvom administrativnih spisa, osobito u vrijeme kada je Hrvatska bila u sklopu Austro-Ugarske i dr. Tako u varaždinskom rječniku u pojedinim značenjskim skupinama upravo sve vrvi od riječi njemačkoga porijekla (npr. u nazivima iz kuharstva, nazivima oruđa, dijelovima strojeva, zanimanja, nazivima predmeta koji se odnose na domaćinstvo itd.). U varaždinskom je rječniku broj germanizama veći nego, primjerice, u rječniku kakvoga kajkavskoga sela. Naime u tom su gradskom kajkavskom govoru literatura te ini tekstovi koji su se prevodili s njemačkoga imali kudikamo veću ulogu i značaj. Osim toga, u gradskoj je sredini u prošlosti njemački jezik imao prestižnu ulogu, dok su se seoski govori, ipak, manje skloni povoditi za pomodnim utjecajima. Stoga nije neobično da u varaždinskom rječniku pod slovom **G** čitamo sljedeće germanizme u neprekinutom abecednom nizu: *geš'eft*, *geš'enk*, *geš'm'ak*, *gešp'ant*, *gešpr'ict*, *gešt'el*, *gešt'ent̃er*, *getrĩba*, *gẽṽer*, *gẽṽiht*, *gẽṽint̃*, *gẽṽirc*, *gez'ec*, *gez'unthejt*. Ti su brojni germanizmi najčešće nepotrebni jer za većinu predmeta, pojava i pojmova koji su njima označeni postoje i odgovarajuće hrvatskokajkavske riječi.

Hungarizama je u rječniku daleko manje, iako ih ima, kao što su primjerice na sjeverozapadu Hrvatske proširene riječi *čūrka*, *batrivi*, *batrīvost*, *veřestuvati/Avirostuvati* i sl.

Da je bio prisutan i istočni utjecaj, svjedoče turcizmi, kao primjerice *bazlam'ača* u značenju 'kolač, ulijevak od kukuruznoga brašna' iako za to postoji lijepa kajkavska riječ *zl̃efka* na koju nas autor u leksikografskom članku pod natuknicom *bazlam'ača* i upućuje. Pod natuknicom *zl̃efka* navedena je uputnica i na istoznačnicu *zl̃evanka*.

Međutim, u rječniku nalazimo i brojne lijepe primjere očuvanja starohrvatskoga i starokajkavskoga leksika kao što su primjerice: *č̃ep̃eti* 'čućiati', *č̃k̃omẽti* 'šutjeti', *d'ēžž/d'ēšč* 'kiša', *kr'op* 'kipuća voda', *kr̃elut* 'krilo', *kūr̃iti* '1. a. paliti vatru; b. nalagati na vatru; c. imati povišenu tjelesnu temperaturu; 2. spaljivati; 3. trčati', *mūsati* 'prljati, mazati blatom', *šč'rba* 'krnji zub', *p̃āž̃el/p̃āž̃l* 'papak; čaporak; pej. prst', *v'ugnuti (se)* 'maknuti (se)' *v'uh̃ek* 'vlažan, navlažen' i dr. Osobito su zanimljive kajkavske tvorbe i specifična značenja riječi (npr. *g̃ot* '1. grlo, guša; 2. mogućnost gutanja', *p'rga* 'posoljen i s paprikom pomiješan svježi kravljji sir oblikovan u stožac i sušen na zraku da zadrži trajnost', *skū̃psti* 'čupati kosu, vući za kosu', *snāž̃iti* 'čistiti', *vdr̃ā̃piti se* '1. ozlijediti se drapanjem; 2. proderati se, viknuti', *vẽj'ača* 'lopata za vijanje žita', *zab'ēči* 'prisjesti, ostati bez daha, bez riječi', *zad'eti se* 'zapeti, naići na prepreku', *zadr̃ē̃biš̃čiti* 'uhvatiti na djelu, pritisnuti dokazima', *zagū̃ļ̃eñec* 'čovjek teške naravi', *zagv'ozditi* 'učvrsti-

ti klinom' i dr. Neke od tih riječi imaju i sinonime novijega datuma na koje autor upućuje (npr. *čučati, k'iša, k'r'na, kr'ilo* itd.).

FRAZEOLOGIJA

Autor je u leksikografskim člancima posebno obradio frazeologiju varaždinskoga govora. Frazemi su označeni kraticom **izr.** (npr. pod natuknicom **cūček** naveden je **izr.** *z cūcki lāje, z vōki tūli* u značenju 'čovjek za sva vremena'). Sveze riječi kod kojih nema potpunih preoblika značenja, označene su odrednicom **sveze**, npr. pod natuknicom **p'učki** navedena je, između ostaloga i **sveza p'učka škōla** u značenju 'obvezatno školovanje od četiri godine, ne odgovara današnjem pojmu osnovne škole'. Kao što je u literaturi više puta isticano, vrlo je teško odrediti granice frazema, koje sve kriterije mora zadovoljavati pojedina sveza riječi da bi bio frazem, a ne figurativno značenje pojedine riječi, poslovice i sl. Kod raznih sastavljača rječnika pojedini frazeološki izrazi mogu biti različito shvaćeni te označeni različitim odrednicama. Od toga nije imun niti ovaj rječnik, pa je tako, primjerice teško odrediti je li zanimljiva sveza '*ima vrēme čāsa* doista sveza kako je označena u rječniku ili se može govoriti o frazemu koji bi u tom slučaju valjalo označiti kraticom **izr.** Slično je s još nekim svezama navedenim pod istom natuknicom **č'as**. Također se postavlja pitanje valja li primjer *om'ėknulo mu se je* naveden pod natuknicom **om'ėknuti** interpretirati kao svezu, kako je autor postupio u rječniku, ili samo kao drugotno, preneseno značenje riječi *om'ėknuti se*. Pojedini su frazemi dani kao primjeri uporabe natuknice u rečenici te nisu posebno označeni, npr. pod natuknicom **apotekārski** naveden je primjer u kojem imamo frazem *na apotekārski vāgi v'agati* u značenju 'gledati na svaku pojedinost': *Něj mi grēhe na apotekārski vāgi v'agati*.

Potpuno je razumljivo, da tako opsežan rječnik mora imati i nekih manjkavosti i nedosljednosti. O tome kako se je teško u leksikografskom djelu držati zadanih leksikografskih principa i dosljedno ih provesti kroz cijeli rječnik može posvjedočiti svaki autor koji se uhvatio izrade rječnika, pa i puno manjega obima nego što je varaždinski rječnik. No, bez obzira na to, pred nama je djelo izrazita kulturološkoga, leksikografskoga i dijalektološkoga značaja. Dokaz je tome, između ostaloga, i to što je izdavač u vrlo kratkom vremenu rasprodao cijelo izdanje. Konceptiju rječnika izradio je dr. Mijo Lončarić, a u redakciji su osim njega sudjelovali i dr. Vesna Zečević, Ankica Čilaš, Željko Jozić i Ivana Kurtović. Valja napomenuti da je rječnik u tvrdu uvezu te lijepo tehnički opremljen. Možemo se nadati da će njegovo objavljivanje poticajno djelovati na sastavljanje novih kajkavskih rječnika. Time bi se obogatila suvremena kajkavska leksikografija koja je u pojedinim razdobljima bitno zaostajala za dijalekatnom čakavskom i književnom štokavskom leksikografijom. U posljednjih je desetak-petnaestak

godina objavljeno nekoliko manjih dijalekatnih kajkavskih rječnika. Varaždinski je rječnik do sada najveći suvremeni dijalekatni kajkavski rječnik i to urbanoga govora. Njegovim se tiskanjem uvelike popunila praznina u kajkavskoj leksikografiji.

Jela Maresić